

יסודות פסחים

שיעור שישי

בדיקת חמץ בבית שחור

מקורות

- א. ד. "בעו מיניה... על השוכר לבדוק"
- ב. רש"י ד. ד"ה חובת; חידושי רבנו דוד ד. ד"ה המשכיר; תוספות שאנץ ד. ד"ה על
- ג. תוספות ד. ד"ה על; תוספות הרא"ש ד. ד"ה על
- ד. רש"י ד. ד"ה מסירת; תוספות ד. ד"ה אם

חידושי רבנו דוד ד. ד"ה המשכיר

תמה הוא זה, מה זו שאלה, מי שהוא עובר עליו בכל יראה ובל ימצא הוא צריך לבדוק. והאמת בזה שזה החמץ אין עוברין עליו בכל יראה ובל ימצא לא המשכיר ולא השוכר, זה שאינו שלו וזה שאינו ברשותו. שהשוכר הזה כבר נקנה לו הבית לשכירות... ומאחר שהחמץ הוא ברשותו של שוכר אין המשכיר עובר בכל יראה ובל ימצא ואע"פ שהחמץ הוא שלו. וכ"ש שהשוכר שאינו שלו אינו עובר עליו ואע"פ שהוא ברשותו.

תוספות שאנץ ד. ד"ה על

מיהו י"ל דשפיר פשיט דמעיקרא ס"ד דבמזוזה חובת הבית היא ואפי' הכי השוכרה עושה המזוזה ה"נ בחמץ אע"פ שהבדיקה על בעל חמץ כמו שזה שוכרה עליו לבדוק.

תוספות הרא"ש ד. ד"ה על

ונראה לפרש דחמירא דידיה ליל י"ד וחל עליו חיוב בדיקה קודם שהשכירו, או דילמא על השוכר לבדוק דאיסורא ברשותיה קיימא, ולדידיה איכא חשש שמא יאכלנו, אבל גבי משכיר ליכא איסורא דיכול לבטלו.

בשיעור הקודם עסקנו בביאור דין בדיקת חמץ. בשיעור הנוכחי נעסוק בחובת הבדיקה בבית שחור, וננסה לבחון את העקרונות איתם נפגשנו בשיעור הקודם.

נאמר בגמרא:

בעו מיניה מרב נחמן בר יצחק: המשכיר בית לחבירו בארבעה עשר, על מי לבדוק? על המשכיר לבדוק - דחמירא דידיה הוא, או דלמא על השוכר לבדוק - דאיסורא ברשותיה קאי?

רב נחמן בר יצחק נשאל, מה דין המשכיר בית לחברו בערב הפסח? האם חובת הבדיקה מוטלת על המשכיר, או שמא חובת הבדיקה היא על השוכר. הגמרא אף מנמקת את ההתלבטות: האם החובה מוטלת על בעל החמץ, הלא הוא המשכיר, או על השוכר - מי שהחמץ יהיה ברשותו במהלך הפסח?

לכאורה, שאלת חובת הבדיקה בבית שכור תלויה במטרת הבדיקה. בשיעור הקודם ראינו שהראשונים נחלקו בשאלה הזו. רש"י סובר, שמטרת הבדיקה היא שלא יעבור על איסורי בל יראה ובל ימצא. תוספות חולקים וסוברים שמטרת הבדיקה היא למנוע את החשש שמא אדם יאכל את החמץ שנותר ברשותו בפסח.

לפי רש"י, שאלת חובת הבדיקה בבית שכור אמורה להיות תלויה בשאלה מי עלול להתחייב באיסורי בל יראה ובל ימצא. רבנו דוד, מתייחס לשאלה זו וכותב:

תמה הוא זה, מה זו שאלה, מי שהוא עובר עליו בבל יראה ובל ימצא הוא צריך לבדוק.

[חידושי רבנו דוד ד. ד"ה המשכיר]

לטענתו, כיוון שמטרת הבדיקה היא להימנע מאיסורי בל יראה ובל ימצא, ברור שחובת הבדיקה מוטלת על מי שעלול לעבור על איסורים אלו. ממילא, מקשה רבנו דוד, מדוע הגמרא לא שאלה באופן פשוט, מי מחויב באיסורי בל יראה ובל ימצא. רבנו דוד מתרץ:

והאמת בזה, שזה החמץ אין עוברין עליו בבל יראה ובל ימצא לא המשכיר ולא השוכר, זה שאינו שלו וזה שאינו ברשותו. שהשוכר הזה כבר נקנה לו הבית לשכירות... ומאחר שהחמץ הוא ברשותו של שוכר אין המשכיר עובר בבל יראה ובל ימצא ואע"פ שהחמץ הוא שלו. וכ"ש שהשוכר שאינו שלו אינו עובר עליו ואע"פ שהוא ברשותו.

[שם]

רבנו דוד סובר שבמקרה הזה לא השוכר ולא המשכיר יעברו על איסורי בל יראה ובל ימצא. הסיבה לכך היא, שלשיטתו בכדי לעבור על איסורי בל יראה ובל ימצא צריכים להתקיים שני תנאים: החמץ צריך להיות בבעלותו של אדם וברשותו¹. במקרה הזה, החמץ בבעלות המשכיר מחד, וברשות השוכר מאידך. לכן במקרה הזה אף לא אחד מהם יעבור על איסורי בל יראה ובל ימצא. רבנו דוד סובר שהסתפקות הגמרא היא בשאלה על מי מוטלת הבדיקה כאשר אין חשש לאיסורי בל יראה ובל ימצא - על השוכר שהחמץ ברשותו, או על המשכיר שהחמץ בבעלותו².

רש"י מבאר באופן שונה מדוע חובת הבדיקה אינה מוטלת על העובר בבל יראה ובל ימצא:

אבל הכא - בדיקת חמץ דרבנן, דאי משום בל יראה ובל ימצא - הא אמר לקמן דסגי ליה בבטול בעלמא... ורבנן הוא דאצרוך בדיקה, והשתא, כי האי גוונא, מיבעיא לן טורח זה על מי מוטל.

[רש"י ד. ד"ה חובת]

לדברי רש"י, הסוגיה עוסקת במצב בו האדם ביטל את החמץ, וממילא איסורי בל יראה ובל ימצא אינם חלים. לפי רש"י, הסתפקות הגמרא היא "טורח זה על מי מוטל".

¹ בשיעור הראשון [איסור בל יראה ובל ימצא] ראינו ששאלת גדר איסור בל יראה ובל ימצא שנויה במחלוקת ראשונים. בעוד רש"י [שמות יב, טו] סובר שאדם עובר על חמץ הנמצא בבעלותו אך אינו ברשותו, הרמב"ן [שם] חולק וסובר שאדם עובר על חמץ כאשר הוא בבעלותו וברשותו. עמדת רבנו דוד בסוגיה היא כעמדת רבו הרמב"ן.

² מדברי רבנו דוד עולה שאכן חובת הבדיקה הבסיסית מוטלת על מי שעובר על איסורי בל יראה ובל ימצא. ברם, גם במקרה בו אדם לא עובר כלל על איסורי בל יראה ובל ימצא (ואפילו ללא ביטול), נראה שחכמים חידשו חובת בדיקה נוספת, כלשונו [שם]: "מ"מ חכמים גזרו ביעור על כל חמץ של ישראל... שאין החכמים מניחין חמצו של ישראל שלא יתבער".

בשיטת רש"י יש חידוש, שכן בפשטות כיוון שמדובר במצב בו באופן עקרוני קיים איסור בל יראה ובל ימצא, חיוב הבדיקה יוטל על מי שעובר על האיסור³. אולם, מדברי רש"י בסוגייתנו עולה שהשאלה על מי מוטל החיוב תלויה בקריטריון שונה. את שיטתו ניתן לבאר בשני אופנים:

- א. רש"י סובר שיש להבחין בין מטרת הבדיקה לגדרה. מטרת בדיקת החמץ היא לא לעבור על איסורי בל יראה ובל ימצא. אך גדר הבדיקה, ובפרט חלות חיוב הבדיקה, נקבע על פי קריטריונים שונים.
- ב. רש"י סובר שרק במצב בו אדם לא ביטל את החמץ, ניתן לומר שמטרת הבדיקה היא להימנע מאיסורי בל יראה ובל ימצא. ברם, בעבור אדם שביטל את חמצו, כיוון ששוב הוא אינו עובר על איסורי בל יראה ובל ימצא, מטרת הבדיקה היא שונה.

תוספות מבארים את הסתפקות בגמרא באופן שונה:

אין לפרש הטעם כיון דשלו הוא ואין אדם יכול לבטל אלא הוא חייב לבדוק, דאם כן אמאי נקט משכיר לחברו ב"ד, אפילו ב"ג יתחייב המשכיר מהאי טעמא לבדוק. לכך מפרש ר"י, דחמירא ידיה הוא וחל עליו חיוב בדיקה שעה אחת קודם שהשכירה.

[תוספות ד. ד"ה על]

תוספות סוברים שספק הגמרא מבוסס על השאלה האם חובת המשכיר לבדוק את החמץ פוקעת משעת ההשכרה. תוספות לומדים זאת מכך שדקדקה הגמרא והסתפקה לגבי חובת הבדיקה כאשר אדם השכיר את ביתו ב"ד. שכן אם הספק היה מבוסס על העובדה שהמשכיר הוא הבעלים על החמץ, יכולה הייתה הגמרא לשאול מה דין בית שהושכר אף ב"ג או קודם לכן.

נראה שהסבר זה של תוספות אף מתאים לשיטתם בשאלת מטרת בדיקת חמץ. כפי שראינו בשיעור הקודם, תוספות סוברים שמטרת הבדיקה היא למנוע את החשש שמא אדם יאכל את החמץ שברשותו בפסח. בשל כך, לשיטתם מעיקר הדין פשוט שחובת הבדיקה אמורה להיות מוטלת על השוכר, כיוון שהחמץ נמצא ברשותו. הסתפקות הגמרא היא האם לאחר שחלה חובת הבדיקה על המשכיר בערב פסח, החובה יכולה לפקוע ולחול על המשכיר.

הקשר בין פירושם של תוספות לסוגיה לשיטתם הכללית בטעם הבדיקה מפורש בדברי תוספות הרא"ש:

ונראה לפרש דחמירא ידיה ליל י"ד וחל עליו חיוב בדיקה קודם שהשכירו, או דילמא על השוכר לבדוק דאיסורא ברשותיה קיימא, ולדידיה איכא חשש שמא יאכלנו, אבל גבי משכיר ליכא איסורא דיכול לבטלו.

[תוספות הרא"ש ד. ד"ה על]

לדברי תוספות הרא"ש הסתפקות הגמרא היא האם חובת הבדיקה מוטלת על השוכר כיוון שקיים חשש שמא יבוא לאכול בפסח את החמץ שנותר ברשותו, או שמא כיוון שבתחילת ליל י"ד חלה חובת הבדיקה על המשכיר, שוב היא אינה פוקעת.

³ הרש"ש [ד. ד"ה רש"י] סובר שלולי הביטול, מי שיעבור באיסורי בל יראה ובל ימצא הוא המשכיר. המגן אברהם [תל"ו סקט"ז] לעומתו סובר שהשוכר יהיה זה שחייב באיסורי בל יראה ובל ימצא. לשיטתם הקושיה שהצגנו לעיל אכן קשה. ברם, התורת חיים [ד. ד"ה ונראה] סובר שלשיטת רש"י לולי הביטול הן השוכר והן המשכיר עוברים באיסורי בל יראה ובל ימצא. אם כן, לשיטתו ניתן לומר שזוהי גופא התלבטות הגמרא, כיוון ששניהם עוברים על איסורי בל יראה ובל ימצא, על מי יש להטיל את חובת הבדיקה.

הגמרא מנסה לפשוט את הספק מחובת מזוזה בבית שכור:

תא שמע: המשכיר בית לחבירו - על השוכר לעשות לו מזוזה. התם, הא אמר רב משרשיא: מזוזה חובת הדר היא, הכא מאי?

[ד.]

בברייתא מבואר שחובת המזוזה מוטלת על השוכר, ומכך רוצה הגמרא ללמוד שאף חובת הבדיקה מוטלת על השוכר ולא על המשכיר. הגמרא דוחה את ההוכחה מחובת קביעת מזוזה, בטענה ש"מזוזה חובת הדר היא". אלא שלאור ניסיון הגמרא לפשוט את הספק מדין קביעת מזוזה, יש לתהות, כיצד מבין רש"י את הסתפקות הגמרא. ייתכן שניתן לבאר את ספק הגמרא בשיטת רש"י, בעזרת דברי התוספות שאנן:

מיהו יש לומר דשפיר פשיט, דמעיקרא ס"ד דמזוזה חובת הבית היא ואפילו הכי השוכרה עושה המזוזה, הכא נמי בחמץ אע"פ שהבדיקה על בעל חמץ כמו שזה שוכרה עליו לבדוק.

[תוספות שאנן ד. ד"ה על]

השוואת הגמרא את חובת בדיקת חמץ לחובת קביעת המזוזה מבוססת על ההנחה ששתי החובות הללו הן 'חובות הבית'. אם כן, הגמרא חשבה להסיק מדיני קביעת המזוזה שהשוכר הוא זה שחייב ב'חובות הבית', וממילא עליו מוטלת הבדיקה.

נראה, שלפי הסברם של תוספות את הסתפקות הגמרא, הניסיון לפשוט את הספק מחובת קביעת מזוזה ברור:

ומייתי ראייה ממזוזה דאע"פ דחל חיוב קודם שהשכיר על השוכר לעשות מזוזה ודחי דמזוזה חובת הדר הוא כלומר אפי' לא היה משכירה היה יכול ליפטר ממזוזה שלא היה דר ומשתמש בבית אבל גבי חמץ [אילו] לא ישכיר לאחר יצטרך לבדוק.

[תוספות שם]

חובת קביעת המזוזה הוטלה מתחילה על המשכיר, ובכל זאת כאשר השוכר עובר לגור בבית חובת המזוזה פוקעת מהמשכיר ומוטלת על השוכר. בהתאמה ניתן היה לומר שחובת בדיקת החמץ פוקעת מהמשכיר ועוברת לשוכר. דחיית הגמרא את ההוכחה היא שכיוון שמזוזה היא 'חובת הדר', המשכיר יכול היה 'להתחמק' מחובה זו בכך שלא היה משתמש בדירה, מה שאין כן ביחס לבדיקת חמץ. גם אם המשכיר לא היה מתגורר בדירה, היה עליו לבדוק את החמץ, ולכן לא ניתן לפשוט את ספק הגמרא מדיני מזוזה⁴.

הגמרא פושטת את הספק מברייתא:

תנינא: המשכיר בית לחבירו, אם עד שלא מסר לו מפתחות חל ארבעה עשר - על המשכיר לבדוק, ואם משמסר לו מפתחות חל ארבעה עשר על השוכר לבדוק.

[ד.]

⁴ בשולי הדברים נעיר שהרש"ש [שם] סובר שהסתפקות הגמרא בעניין חובת הבדיקה בבית שכור מבוססת על שאלת מטרת הבדיקה: אם מבינים שמטרת הבדיקה היא למנוע מעבר על איסורי בל יראה ובל ימצא – חובת הבדיקה היא על המשכיר. לעומת זאת, אם מבינים שמטרת הבדיקה היא למנוע חשש שמא יבוא לאכול בפסח את החמץ שברשותו – חובת הבדיקה אמורה להיות מוטלת על השוכר. אלא שיש להעיר שהצעה זו אינה הולמת באופן פשוט את דברי הגמרא, ובפרט את ההשוואה לחובת המזוזה, ואכמ"ל.

בברייתא מבואר שחובת הבדיקה מוטלת על מי שהמפתח נמצא בידו בליל י"ד. רש"י ביאר את מסקנת הגמרא כך:

מסירת מפתח - הוא קנין השכירות, ואם עד שלא מסר המפתח נכנס ליל ארבעה עשר - חלה חובת הבדיקה על המשכיר, שעדיין היתה ברשותו, ואף על פי שמסר לו ביום - כבר חלה חובה עליו.

[רש"י ד. ד"ה מסירת]

לפי רש"י מסירת המפתח היא למעשה קניין השכירות, והוא אשר מכריע על מי תוטל חובת הבדיקה. תוספות חולקים על רש"י:

פירש"י דמסירת המפתחות קונה ואין נראה לר"י דהא אמר במרובה 'כשם שקרקע נקנית בכסף בשטר ובחזקה כך שכירות קרקע נקנה בכסף' וכו', ולא אמרינן דמהני מסירת המפתח אלא כמאן דאמר לך חזק וקני, כדאמרינן בהפרה. ומפרש ר"י, דהכא שמסר לו המפתח ולא החזיק ומי שיש בידו מפתח כשחל י"ד חייב לבדוק, דאותו שאין בידו מפתח איך יכנס ויבדוק, מיהו אם הפקיד אדם מפתח ביתו אצל אדם אחר אינו חייב הנפקד לבדוק אלא דוקא כשרוצה להחזיק בבית ולקנותו.

[תוספות ד. ד"ה אם]

תוספות חולקים על רש"י וסוברים שלא ניתן לראות במסירת המפתח 'קניין שכירות'. לכן, לשיטתם תפקיד מסירת המפתח שונה. מסירת המפתח קובעת בידי מי היכולת המעשית לבדוק את הבית מחמץ בליל י"ד. תוספות מסייגים את דבריהם ומציינים שעצם מסירת המפתח אינה מחייבת את המחזיק בו בבדיקה אם הוא עצמו אינו מעוניין לשכור את הבית.

נראה שמעבר למחלוקת בגדרי שכירות, רש"י ותוספות חלוקים בנוגע לאופן קביעת זהותו של המחזיק בבדיקה. לפי רש"י חובת הבדיקה מוטלת על מי שהבית נמצא ברשותו בליל י"ד. תוספות לעומת זאת סוברים שחובת הבדיקה מוטלת על מי שבידו היכולת המעשית לבדוק את החמץ בליל י"ד.⁵

בשיעור זה אנו מסיימים את העיסוק בגדרי איסור הימצאות החמץ ברשותו בפסח: איסור בל יראה ובל ימצא, מצות "תשביתו", בדיקה וביטול. בעזרת ה' בשיעורים הבאים נעסוק בגדרי איסור אכילת חמץ וההנאה ממנו.

להערות ולתגובות: איציק וולטרס

ltzikw7@gmail.com

השיעור מוקדש לעילוי נשמת רחל בת יצחק וולטרס ז"ל ולעילוי נשמת אברהם בן צבי פייר ז"ל

⁵ יש לציין שלדעת רבנו דוד [ד. ד"ה אם] שני הקריטריונים חשובים: כדי שהשוכר יתחייב בבדיקה הוא צריך לקנות את הבית בקניין שכירות ולהחזיק במפתח. לדבריו, מסירת המפתח בפני עצמה אינה מחייבת את המחזיק בו בבדיקה. היכולת המעשית לבדוק את החמץ בבית מועילה לחייב בבדיקה רק את מי שיש לו זיקה נוספת לחמץ: או משום שהוא בעלים על החמץ או משום שהוא ברשותו. לכן, אם השוכר קנה ב'קניין שכירות' את הבית, מסירת המפתח תחייב אותו בבדיקה. אך אם המפתח נותר בידי המשכיר, בעלותו על החמץ בצירוף ליכולת המעשית לבדוק תכרענה שחובת הבדיקה מוטלת עליו.